

STŘEDISKO PRO VÝZKUM
SOCIÁLNĚ KULTURNÍ PLURALITY

CENTRE FOR RESEARCH INTO
SOCIO-CULTURAL PLURALISM

Director: Professor Jaroslav KREJČÍ
Lancaster University

Secretary: Mrs. Dana SCHAUTOVÁ

Vážená paní
Markéta Ernesová
Sekretariát IMS a doktorských studijních programů
Fakulta humanitních studií UK
Husníkova 2075
158 00 Praha 13 Stodůlky

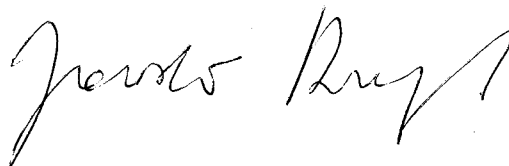
Praha 12.11.2007

Vážená paní Ernesová,

na Vaši písemnou žádost z 8.10. t.r. a podle telefonického ujednání o mé účasti na oponentuře disertační práce Mgr. Veroniky Sušové Vám posílám svůj posudek, který jsem stačil vypracovat během svého pobytu v Praze.

Pokud by bylo třeba z mé strany něco dodat, prosím učiňte tak na mou adresu v Anglii:

se současnou přílohou

Prof. JUDr. Jaroslav Krejčí, Dr. Lit. h.c.
278 Bowerham Road
LANCASTER LA1 4LP
UNITED KINGDOM

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Mgr. Veroniky Sušové

**POLITICKÁ SOCIALIZACE A STÁTNÍ IDENTITA
VE VZDĚLÁVACÍ POLITICE MNOHONÁRODNÍCH ŘÍŠÍ
PŘEDLITAVSKA A EVROPSKÉHO RUSKA
V LETECH 1875 - 1918 VE SROVNÁNÍ**

Příspěvek ke studiu moderní politické kultury ve Střední a Východní Evropě

**Posuzovatel: JUDr Jaroslav Krejčí
Emeritní profesor Lancasterské Univerzity (UK)
Ředitel Střediska pro výzkum sociálně kulturní plurality
u Filozofického ústavu AV ČR**

V Praze říjen - listopad 2007

Námět práce je jasně vymezen již v titulu dizertační práce. Teoretické předpoklady, resp. poznatky jsou podrobně rozvíjeny v průběhu textu. Sociologický a politologický aspekt úvodu přechází na pole psychologie a zejména pedagogiky, přičemž historický kontext naznačuje meze těchto poznatků.

Tento úzce specializovaný postup je v tomto případě vhodnou dílčí metodou pro komparaci úsilí o zachování životnosti osobitých politických útvarů ve dvou kulturně i sociálně odlišných prostředích.

Autorka nejen prokazuje rozsáhlou znalost příslušné literatury, ale také svou osobní zkušenost v některých oblastech, o nichž v práci pojednává; její poznatky nejsou jen knižní záležitostí a její sloh prokazuje angažovanost v promýšlení výsledných bází.

Letitému čtenáři, který měl příležitost blíže se seznámit s politickým a sociálněmi aspekty dané problematiky, se mohou některá vyprávění v dalším textu práce zdát příliš zdlouhavá, ale pro čtenáře, který má pochopit společností atmosféru před více než sto lety, je lze pokládat za pedagogicky vhodná.

Zeměpisný záběr, tj. Předlitavsko (Rakousko bez Uher) a Evropské Rusko (bez zakavkazské a zauralské periferie) je pro komparativní analýzu sociálně a kulturně vyhraněných celků dobře volený. Historicky a také z hlediska civilizační komparace běží na jedné straně o jihovýchodní baštu evropského Západu a na druhé straně o zemi, která se po překonání mnohotvárných kontrastů snaží nalézt stabilitu v nějaké formě osobní samovlády. Ale 'západní vítr', který od počátku 19. století nastiňoval jiné perspektivy, se plně uplatnil jen v případě mnohonárodního Rakouska.

Dizertační práce rozdíl mezi repektovanou multietnicitou Rakouska a potlačovaným sklonem k multietnicitě Ruska výstižně analyzuje.

Analýza snah o budování jednotné státní politické identity v Rakousko-Uhersku (str. 67 - 77) je zvláště zdařilá. V případě carského Ruska je výklad méně přehledné situace zaměřen na problematiku výchovy ke státnímu patriotismu. Učebnicová literatura je u obou srovnávaných zemí bohatá. Její čtenářský dopad je už problematičtější, a to zejména u mnohem gramotnějšího obyvatelstva Předlitavska. Ale i zde (nebo právě proto) bezvýhradná lojalita mohla být předpokládána jen u německy mluvící menšiny (součet příslušníků ostatních národností ji převyšoval). Působivější v tomto směru mohlo být katolické

náboženství, horlivě praktikované zejména u polské složky mnohonárodní říše. Jak to autorka správně uvádí, ani po vyhlášení tolerančního patentu nedošlo k zvlášť výraznému přeskupení církevních lojalit na půdě Předlitavska.

Naproti tomu v evropském Rusku, jak to ukazuje statistická tabulka na str. 103 dizertační práce, byla gramotnost záležitostí (privilegiem) vyšších vrstev obyvatelstva a to ještě ne v plném rozsahu. Hlavním, státem podporovaným tmelem bylo pravoslaví, jehož duchovenstvo bylo podle výše uvedené tabulky nejgramotnější a s prostým lidem mělo nejužší kontakt. [Arméni sice pravoslavní nebyli (omyl na str. 99), ale jejich riskantní zeměpisné sousedství s muslimským světem je sblížovalo s carským Ruskem.]

Kromě 'politické' výchovy se dizertační práce také zmiňuje o ústavně právních předpisech, které jsou v případě Rakousko-Uherska zvlášť komplikované. Historiografie a učební texty jsou jasnější a mohou být pokládány za účinnější. Ústavně právní uspořádání v Rusku bylo víc programem než realitou.

Podle autorky v obou případech šlo o budování státního patriotismu. Ten rakouský byl budován na nadnárodní koncepci říše, přičemž věrnost ke katolickému křesťanství byla jeho implicitní formou. V této souvislosti je třeba dodat, že nadnárodní koncepce měla nejen etnickou, tj. v první řadě jazykovou, ale také teritoriální dimenzi; Ta svým mírně výrazným patriotismem zemským příležitostně komplikovala interetnické vztahy. (S výjimkou Dolních a Horních Rakous, Solnohradska, Kraňska a Dalmacie byly všechny země Předlitavska dvou nebo i vícejazyčné.)

Naproti tomu v evropské části Ruska - s výjimkou Finska - nešlo o žádnou oficiálně uznávanou a plně respektovanou výjimku z pravoslavné a slavjanofilské koncepce absolutní monarchie. (Autonomie polské 'kongresovky' byla zrušena po nezdařeném povstání r. 1830.) Autorka dizertační práce kvalifikuje tento postoj carské vlády jako byrokratický nacionalismus.

Pokud jde o výchovu k státnímu patriotismu v Předlitavsku, autorka (str. 158-166) zmiňuje nejen vysoce loajální, ale také v tomto směru zdrženlivou literaturu. Etnická diferenciacie postojů je zde zřejmá.

Naproti tomu etno-lingvistická politika carského Ruska projevuje jasnou tendenci k jednojazyčnosti říše.

V Rusku však nešlo jen o jednojazyčnost a byrokratický nacionalismus, ale také o apoteózu cara. Pochopitelně to bylo možné jen u carů, kteří se nějak za své vlády vyznamenali.

Také v Rakousko-Uhersku byl obraz panovníka vysoce ctěn jakožto imperiální symbol. Jenže zde vál „Západní vítr“ silněji a proces civilizační transformace zahájený osvícenstvím a průlomem Francouzské revoluce nemohl být zastaven - nebo jako posléze v Rusku - revolučně přetaven na jinou formu samoděržaví. To však je úvaha, která se vymyká z obsahu dizertační práce. Nicméně podstatně rozdílná realizace na západní impuls v Rakousku a v Rusku je již v textu této práce předznamenána.

I z citací učebních textů a oficiálních instrukcí je uvedený rozdíl patrný. Tak např. v Rusku, jak uvádí dizertační práce na str. 207, *„Instrukce postrádaly jakoukoli zmínku o pedagogických nebo vzdělávacích cílech vyučování... Cílem nebyla znalost nebo osvícení, nýbrž podřízení a věrnost.“* Podle vládních instrukcí bylo *hlavním cílem výuk přesvědčení o nutnosti následovat učení církve a sloužit carovi.*

Teprve v r. 1905 porážka Ruska ve válce s Japonskem a domácí pokus o revoluci odkryly slabiny tohoto didaktického postoje. Nicméně snaha o jeho pokračování přetrvávala až do revolučního převratu během první světové války. Carské samoděržaví zaniklo o rok dříve než konstituční monarchie Rakousko-Uherská; její vnitřní protiklady nebyly tak vyhrocené. Dizertační práce tuto okolnost implicitně dokumentuje.

Pro pochopení zvláštní poice Finska v rámci carské pravomoci by bylo vhodné říci něco víc o jeho ústavně právní pozici a jejím vývoji. Nicméně informace o činnosti ruské komise pro revizi finských učebnic dějepisu a zeměpisu naznačuje, co bylo hlavní problematikou pozdního zapojení civilizačně jinak formovaného národa do kontextu carského Ruska. Velkoknížecí statut Finska byl symbolem právě této odlišnosti a jeho další včleňování do ruského kontextu bylo, jak to autorka na str. 257 charakterizuje, více tápáním než soustředěnou vizí. Tabulka charakterizující vlastnosti některých národů Ruského impéria v ruských zeměpisných učebnicích (str. 255) však nasvědčuje tomu, že ruští pedagogové se snažili výrazně odlišnou pozici Finska překlenout. Finové však nebyli ochotni jít nad rámec personální unie s carskou říší. Dizertační práce tuto situaci výstižně dokumentuje (str.206 - 272).

Teoretické jádro práce shrnující konkrétní poznatky předcházející analýzy je obsaženo v závěrečné kapitole (str. 273 - 277). Autorka si zde uvědomuje širokou škálu 'sociálních a politických (resp. ekonomických) změn'. Z nich za nejvýznamnější pokládá urbanizaci, růst gramotnosti a sociální mobilitu; každá z nich měla svou legitimizační a socializační strategii, které podmiňovaly transformační proces společnosti. Autorka je si vědoma multikauzální povahy dějinných transformací a s tím související potřebu jejich multidisciplinárního výkladu.

Věrna soudobé modernitě (nyní převládajícímu 'duchu času'), kdy odborná specializace vytlačuje tradiční sklon k postihování komplexity dějinných procesů a nahrazuje jej detailním studiem partikulárních aspektů dějin, autorka se rozhodla pro „studium ideologického světa politiky jako něčeho, co bylo v druhé polovině 19. století a na začátku 20. století živé“. Kromě toho se chtěla, jak sama praví, „zaměřit na historické dědictví či zakotvenost současnosti v minulosti“. (str. 273 - 274) Tato formulace už je méně jasná. Teprve další text tento skluz vysvětluje, což vrcholí v těchto větách:

>Exaktněji jsem schopna odpovědět na otázku, jaké bylo oficiální vidění *politická* a jaké základní postoje k němu byly nebo chtěly být předávány v rámci vyučování. Tato studie nerekonstruuje vyučování jako praxi, ale zaměřila se na to, jak mělo vyučování vypadat podle učebnic (str. 274). Další věta již jen slovně rozmělnuje předcházející jasnou formulaci.

Přestože posuzovatel této práce by svého studenta k tak úzké redukci analytického pohledu na dějiny nevedl, musí v daném případě uznat, že kandidátka splnila tento sobě daný úkol úspěšně. Její studijní záběr jde do podrobností vymezeného obsahu a jeho výsledky výstižně charakterizují marnou snahu udržet v chodu běh času, který již dozrával k jinému zaměření.

Škoda, že podtitul dizertační práce svádí k představě širšího záběru jejího obsahu. Závěrečná kapitola však uvádí takovou představu na pravou míru.

Na svém úzce vymezeném poli autorka podle mého názoru podala mimořádný výkon jak pokud se týká studia písemného materiálu, tak angažovaného verbálního podání. Její práci pokládám za pozitivní dílčí příspěvek ke studiu dějinného osudu imperiálních struktur, což splňuje předpoklady úspěšné dizertační práce.

* * *

Na závěr svého posudku pokládám za vhodné dodat, že – pokud běží o Rusko – situace v textu analyzovaná není jen obrazem minulosti. Snaha o výchovu k sjednocujícímu vlastenectví pod vedením mocného samovládce v centralizovaném státě v naší době nejen ožila, ale má i dostatečně silnou instituční a politickou bázi k prosazení.

Mgr. Veronika SUŠOVÁ ke své dizertační práci připojila patnáctistránkový text, který nazvala autoreferátem této dizertační práce. Nehledě na to, že je to pro mne neobvyklý postup, nepokládám jej také za šťastný nápad. Na jedné straně jím autorka posunuje svou dizertační práci do více teoretizující roviny, na druhé straně ji otevírá více formálním poznámkám.

Většinou však jen parafrázuje vlastní text práce.

Nepokládám za vhodné tento autoportrét připojovat k dizertační práci.